СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р Цветалина Петкова,
преподавател по семейно и наследствено право в Нов български университет,
определена със Заповед на Директора на ИДП към БАН № РД-09-38/05.06.2024 г.
за **член на научното жури** за **оценяване на дисертационен труд**
за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ на **Йорданка Тодорова Николова** – задочен докторант в Секцията по гражданскоправни науки при Института за държавата и правото на БАН по научната специалност „Гражданско и семейно право “, професионално направление 3.6. Право, област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, на тема: **„Произход и сурогатно майчинство. Проблеми и разрешения**”.

Биографични данни за докторанта

Йорданка Тодорова Николова завършва висшето си юридическо образование в СУ "Свети Климент Охридски", специалност "Право" през 2017 г. През следващата година придобива юридическа правоспособност. Зачислена е като докторант в задочна форма на обучение по докторска програма „Гражданско и семейно право” със Заповед на Директора на ИДП № РД-09-59/26.07.2018 г. Отчислена е с право на защита, считано от 22.02.2023 г. със Заповед на Директора на ИДП № РД-09-18/27.02.2023 г. Дисертационният труд на тема **„Произход и сурогатно майчинство. Проблеми и разрешения**” е обсъден и насочен за публична защита на заседание на Секцията по гражданскоправни науки при Института за държавата и правото на БАН на 21.05.2024 г.

Обща характеристика на дисертационния труд

Дисертационният труд **„Произход и сурогатно майчинство. Проблеми и разрешения**” е в обем 307 страници, включително списък на използваната литература. Съдържа 599 бележки под линия. Библиографската справка включва 33 източници на кирилица (учебници и статии/студии в сборници) и 168 на латиница. В съответствие с изискванията на чл. 27, ал. 2 ППЗРАСРБ, дисертационният труд съдържа: заглавна страница, съдържание, използвани съкращения, увод, четири глави, заключение и библиография. Структурата на всяка отделна глава се състои от озаглавени точки и подточки. Представена е декларация за оригиналност.

Дисертацията е посветена на сурогатното майчинство. Извън всякакво съмнение е актуалността на изследването. Тя се аргументира с развитието на обществените отношения, задълбочаващите се репродуктивни проблеми на населението в световен мащаб и достиженията на медицинската наука. Те дават основание в определени случаи и при конкретни предпоставки да се изостави прилагането на основния правен принцип за установяване на произхода от майка от факта на раждането и да се въведе нов способ за установяване на майчинство, а именно – сключено и валидно споразумение за сурогатство.

Различните начини, по които юрисдикциите адресират сурогатното майчинство – забранителен, разрешителен или неутрален режим, както и липсата на правна уредба на този феномен у нас още по-остро поставят нуждата от изследване, анализ и обобщение на съществените му характеристики. Разглежданият труд се справя не само с тази важна задача, но на базата на достигнатите изводи от чуждестранния опит и съдебна практика се обсъжда възможността сурогатното майчинство да бъде уредено от българското законодателство. Предлагат се и основните характеристики на бъдещата му уредба у нас. Въз основа на горните констатации може с основание може да се приеме, че **дисертацията запълва една сериозна празнота в българската правна литература**, тъй като липсва научно монографично изследване - цялостен и задълбочен анализ на проявлението и правните последици на феномена сурогатно майчинство.

В увода са разгледани предмета, целите и методите на научно изследване.

В началото на **Глава първа „Сурогатство – дефиниция. Характеристика и видове. Проблеми“** се представя исторически преглед на методите за асистирана репродукция и сурогатството. Цитират се правила от Кодекса на Хамурапи, които уреждат сурогатството. Представа се и пример от Библията, от който се прави извод за практикуване на сурогатство от древни времена[1].

Изследват се определенията в теорията, като се подчертава, че някои автори акцентират върху вида на използваната медицинска процедура, други върху участниците в процедурата, трети - върху юридическите аспекти на сурогатното майчинство, а съвременните извеждат дефиницията за сурогатно майчинство от понятието за сурогатна майка. Стига се до извод, че липсва единно определение за понятието „сурогатно майчинство“. Предлага се определение, което отразява основния проблем, свързан с учредяването на произход.

По-нататък се описват основните категории лица в отношенията, свързани със сурогатното майчинство. Разглеждайки различните нюанси в определението за „сурогатна майка“ се прави извод, че сурогатната майка е биологичната майка на детето. Другите участници са „поръчващи лица/родители“ и детето. Видовете сурогатство е представено според наличието на генетична връзка между детето и поръчващите родители; според наличието на генетична връзка между сурогатната майка и детето; според това дали на сурогатната майка се дължи заплащане; според причината за пристъпване към сурогатно майчинство; според въвлечените юрисдикции. Разкрива се, че в последния случай се касае до напускане на пределите на една държава (която не предвижда правила относно сурогатството или го забранява) и пътуване до друга, с цел достъп и използване на методите на асистираната репродукция („репродуктивен туризъм“). Констатира се, че в описаните случаи е налице конфликт на юрисдикции, защото възниква колизия между законодателствата на двете юрисдикции и правен спор относно приложимото право по отношение на последиците от извършената процедура и определяне на произхода на детето.

Обсъждат се семейноправните и международно частноправните проблеми при сурогатството. Изяснява се разликата между понятията генетични и биологични родители. Правилно се отбелязва, че биологична (рождена) майка на детето е сурогатната жена, която в хипотезата на гестационно сурогатство не е негова генетична майка - то няма да носи нейните генетични белези, а тези на възлагащите лица или донор. Разглеждат се проблемите с определянето на правния родител при сурогатство.

Важен е анализът, който докторантката прави по повод международното сурогатство, което се очертава като все по-често срещан проблем. Това са случаите, когато са въвлечени повече от една юрисдикции. Пораждат се въпроси към международно частноправната уредба - тези за приложимото право и взаимното признаване и допускане на изпълнение на актове и решения. Прави се извод, че непризнаването на правната връзка между поръчващите родители и детето може да доведе както до трайно, така и до временно отделяне помежду им. Подчертава се, че е възможна хипотезата, при която в различни държави едно и също лице е с установен различен произход и роденото дете се оказва с няколко акта за раждане (какъвто случай докторантката е анализирала в своята публикация „Сурогатното майчинство като предизвикателство пред българските съдилища“, STUDIA IURIS, 2/2020).

---

[1] Към сурогатното майчинство като способ да се осъществи изконният човешки стремеж за продължаване на поколението не е безразлична и художествената литература. То е основна тема на световноизвестния футуристичен роман-антиутопия от 1985 г. на Маргарет Атууд (*Margaret Atwood*)„Разказът на прислужницата“(*The Handmaid’s Tale)* – носител на редица литературни награди. По време на ритуала, в който се осъществява зачеването на сурогатната майка, се цитира Битие 39:1-3 „А като видя Рахил, че не раждаше деца на Якова, Рахил завидя на сестра си и рече на Якова: дай ми чада, иначе аз ще умра. А Яков се разгневи на Рахил, и рече: Нима съм аз, а не Бог, Който е лишил утробата ти от плод? А тя рече**: Ето слугинята ми Вала; влез при нея, и тя да роди на коленете ми, та да придобия и аз деца чрез нея**“.

Прави се сполучлива съпоставка между сурогатното майчинство и осиновяването, която има приносен характер. Разглежда се и намерението като основание за възникване на произход. Приема се, че когато се касае до сурогатство, намерението на поръчващите лица следва да е достатъчно основание за зачитане на произхода на роденото дете от тях. Констатира се, че тенденцията в законодателствата, свързана с произхода е за даване на все по-голямо значение на социалните, а не на биологичните аспекти. Анализирайки състоянието на уредбата на сурогатното майчинство, докторантката установява, че до този момент не са изработени международни стандарти, които да очертаят как трябва да се определи произходът на детето в контекста на сурогатното майчинство. Същевременно се подчертава, че е налице е нарастваща нужда от международен инструмент по въпросите на сурогатството, към който държавите да имат опция да се присъединят.

Глава втора „Разрешителни режими. Споразумения за сурогатство“ анализира законодателства, които разрешават сурогатното майчинство. Представени са законодателствата на държави от толерантния подход (Обединеното кралство), регулативния подход (Гърция, Южна Африка, Индия, Тайланд) и подхода на свободния пазар (Украйна, Грузия, Русия, САЩ). При анализа на всяко едно законодателство се разглеждат: **правната уредба на сурогатството (**има ли държавен орган, който да извършва контрол за спазването ѝ; кой вид на сурогатството е законово уреден – алтруистично или комерсиално; какви плащания се допускат в полза на сурогатната майка**), споразумението за сурогатство** (регламентирани ли са специфични изисквания към страните; има ли конкретни изисквания за формата на споразумението; подлежат ли на принудително изпълнение; има ли изрично предвидени норми, регламентиращи правата на роденото дете), **произхода на роденото дете (**начин на определяне, кои лица се считат за негови родители към момента на раждането; кои са носителите на родителските права към момента на раждането на детето; отбелязва ли се документално, че детето е родено посредством сурогатство; как се „прехвърлят“ произходът и родителските права в полза на поръчващите родители; каква е процедурата – съдебна или административна; в случай на спор между страните – от кого се разрешава той и по какви критерии), **други специфики (**допустимо ли е участието на трети лица - агенции и посредници в отношението; предвидено ли е криминализиране на деяния, свързани със сурогатството и за кои лица; налице ли са специфични правни норми за уредба на международното сурогатство; други особености на съответното законодателство); спецификата на споразуменията за сурогатство.

Подборът на законодателствата не е случаен. Той цели да се представи и анализира уредбата на разрешителния режим за сурогатството в доста различни по своето икономическо и социално развитие държави, което дава възможност да изпъкнат тези разпоредби, които в най-голяма степен защитават най-добрия интерес на детето и съблюдават правата на участниците в сурогатните отношения. Те служат и като ориентир в изграждането на адекватна национална правна рамка, която докторантката представа в четвърта глава.

Обръща се внимание на законодателството в Обединеното кралство, според което нито едно споразумение за сурогатно майчинство не може да бъде изпълнено принудително – сурогатната майка не може да бъде принудена да предаде роденото от нея дете на поръчващите родители. Подчертава се изключителна важност на тази разпоредба, установена в закрила не само на сурогатната майка. Правото на сурогатната майка да задържи детето също се разглежда като средство за защита на най-добрите интереси на детето. Анализира се съдебна практика и се подчертава първостепенното значение на най-добрия интерес на детето. Прави се извод, че той налага разширително тълкуване на изискванията на закона, което позволява зачитане на произхода на роденото дете в най-широки граници. Критикува се уредбата в Русия, където правата и интересите на детето не се споменават в закона, а съдбата на детето е поставена изцяло в зависимост от липсата или наличието на съгласие от страна на сурогатната майка да го предаде на поръчващите лица (с. 126).

Следва да се отбележи, че не само в настоящата глава, но в цялото изследване *най-добрият интерес на детето* е вплетен като неизменна нишка в изложението и е поставен като основа за разсъжденията и анализа на поставените въпроси. Докторантката изследва различните законодателства и съдебната практика преди всичко от гледна точка на интереса на детето, а този подход заслужава висока оценка.

Докторантката основава своите разсъждения върху един от най-противоречивите аспекти на сурогатното майчинство, а именно факта, че по повод раждането на дете може да се разменят пари. Обръща се внимание и на комодификацията на детето и на сурогатната майка. Разглеждат се всички становища в доктрината относно същността на договора. Разгледано е и съдържанието на договора. Стига се до извода, че е налице експлоатация на сурогатната майка не поради това, че тя износва детето, а по-скоро, ако не е била справедливо възнаградена за предоставените от нея услуги. Подчертава се сложността на феномена сурогатно майчинство, като се изтъкват сложните социални, етични, морални и правни проблеми, свързани с него. Разглеждат се и двете възможни становища относно договора за сурогатно майчинство - че е нищожен поради противоречие с добрите нрави и поради противоречие с правната забрана за продажба на деца и поради порок на волята. Другото становище е, че сурогатните споразумения са израз на свободата на договаряне и репродуктивната свобода. Представено е становището, според което сурогатството е естествено продължение на репродуктивната свобода и личната автономия на жените. Прави се и аналог с правото на евтаназия, което е регламентирано в 4 държави в Европейския съюз. Сурогатното споразумение се съпоставя и с правото на аборт. Този анализ обогатява дисертацията и на базата на сравнението, изяснява същността на сурогатството.

Прави се извод, че става въпрос за особен тип договори, който се отличава със специфичен предмет. Подробно се разглежда въпроса за принудителното изпълнение на споразуменията за сурогатство, както и правото на сурогатната майка да направи аборт. Споделя се преобладаващото становище в доктрината, че те не трябва да подлежат на принудително изпълнение. Акцентира се върху положението, че дори между детето и сурогатната майка да не е налице генетична връзка, в процеса на бременността между тях се създава силна биологична връзка, която не може да бъде толкова лесно прекъсната. Така се очертава един основен проблем, свързан с правата на страните при сурогатство. Става дума за противоречие между правото на поръчващите родители да получат роденото дете, което да отгледат като свое срещу правото на биологичната майка да го задържи. Докторантката прави извод, че няма еднозначен отговор на този въпрос, но от гледна точка на най-добрия интерес на детето тя подчертава, че всяка национална юрисдикция следва сама да определи границата на свободата на страните. Трябва да се гарантира, че детето няма да остане с неустановен произход или пък да бъде лишено от ежедневни родителски грижи. Докторантката приема за принципно правилно заключението, че договорите за сурогатство следва да се приемат за действителни, но да не подлежат на принудително изпълнение, когато задълженията касаят основни човешки права. По-нататък се разглежда определянето на произход като правна последица от споразумението за сурогатство. Докторантката защитава тезата, че ефектът от сключеното споразумение за сурогатство следва да е директен. В тази връзка са акцентира, че ако на сурогатната майка се даде статут на единствена законова майка на детето още при раждането му, това крие опасности за последното и е в противоречие с неговия най-добър интерес. Докторантката изхожда от това което обичайно става - сурогатната майка изпълнява своето задължение и предава детето на поръчващата двойка. Липсата на директно действие на договора временно оставя съдбата на детето в ръцете на лице, което поначало не желае да се грижи за детето, защото е поело задължение да го предаде.

В заключение се правят следните изводи: сурогатството се разглежда като метод за асистирана репродукция; установен е в закрила на традиционното семейство; цели се да бъде овладяно сурогатното майчинство като форма на медицински туризъм; поставят се конкретни критерии за пригодност на жените, желаещи да станат сурогатни майки; дава се предпочитание на алтруистичното пред комерсиалното сурогатство; на гестационното пред традиционното; споразуменията за сурогатно майчинство са обединително звено на всички разрешителни режими и

представляват валиден и пораждащ правни последици договор; тенденция в развитието на законодателствата е създаването на все по детайлирана и обхватна правна рамка; тенденцията в развитието на законодателствата отчита все по-често необходимостта съдебен орган да одобри споразумението за сурогатство преди то да бъде изпълнено от страните; юрисдикциите приоритетно придават на споразумението директен правен ефект по отношение на произхода; все повече юрисдикции изискват допълнително генетична връзка между детето и възлагащите лица; централно място заема въпросът за най-добрият интерес на детето; елиминират се постепенно посредническите лица и агенции и като цяло развитието на законодателствата, регламентиращи сурогатното майчинство върви в благоприятна посока.

Глава трета е със заглавие „**Забранителни режими. Най-добрите интереси на детето“.** Разглеждат се правилата относно сурогатното майчинство във Франция, Германия и Сингапур. В законодателството на разглежданите държави сурогатството е представено като негативен феномен, застрашаващ както публичния интерес, така и интереса на отделните лица. Поради това се предвиждат норми, които криминализират нарушаващите забраната деяния. Анализът на забранителните законодателства дава основание на докторантката да направи извод, че се търси начин за справяне с последиците от сурогатството, като тенденцията първоначално се прокарва не от националния законодател, а от съдебната практика. Отчита се важността на практиката на ЕСПЧ за националните съдилища, а тя почива на разпоредбите на Конвенцията за правата на детето и най-вече с отдаването на предимство на най-добрите интереси на детето при решаване на конкретните спорове. Въз основа на анализа на конкретни случаи, докторантката прави извод, че се дава предпочитание на индивидуалния пред публичния интерес. По-нататък в дисертацията се представят ключови дела от практиката на ЕСПЧ по отношение на сурогатното майчинство. Такива са делата *Mennesson v. France, Labassee v. France, Foulon And Bouvet v. France, Laborie v. France, Paradiso and Campanelli v. Italy, Valdís Jölnisdóttir and others v. Iceland*. Изводът, който се налага от анализа на представената съдебна практика на ЕСПЧ е, че съдът зачита забраната или разрешаването на споразуменията за сурогатно майчинство на национално ниво и застъпва тезата, че забраната на сурогатството не трябва да нарушава признати права на детето, въпреки че той е родено от незаконна практика. Прави се извод, че принципът за предимство на най-добрите интереси на детето може да надделее над публичния интерес и съображенията на обществената политика по въпросите на сурогатното майчинство. Цитира се становището на Комитета по правата на детето в Коментар № 14, съгласно който правото на конкретното дете надделява над абстрактния обществен интерес. По-надолу в изложението докторантката разглежда един изключително важен въпрос, а именно: наличието на *de facto* семеен живот като основание за закрила в случаите, когато липсва генетична връзка между детето и поръчващите лица. Смятам, че валидирането и утвърждаването на това основание е от значение не само при сурогатно майчинство. Българският законодател и най-вече съдебната практика следва да възприемат този подход при изследване на най-добрия интерес на детето в случаите, когато биологичния родител оспорва припознаването (особено при оспорване на припознаване в срока на § 4 от преходните разпоредби към ЗИД на СК (ДВ, бр. 103 от 2020 г.).

Глава четвърта разглежда развитието на правната регулация на сурогатството в България. След като разяснява някои основни понятия в областта на произхода, докторантката представя на вниманието на читателя неуспялата законодателна инициатива за узаконяването на сурогатното майчинство като метод на асистирана репродукция в България. Разглежда се законопроект № 154-01-84/29.07.2011 г., който се оценява като несъвършен, но добър първоначален опит за обща законова уредба на сурогатството в България. Изследва се отзвука му сред обществеността и причините, поради които законопроектът не става част от обективното право. Разглеждат се становищата относно това, дали България възприема неутралния подход към сурогатното майчинство или пък изрично го забранява. Анализирайки двете становища, докторантката аргументирано защитава тезата, че българският законодател се придържа към неутралния подход, като с основание се отрича прилагането по аналогия към сурогатството на чл. 192а от Наказателния

кодекс. По-нататък в изложението се критикува липсата на законова регламентация у нас на сурогатното майчинство като се изтъква, че то се практикува не само в България от български граждани но и от български граждани в чужбина. Цитират се придобили обществена известност изявления на участници в такива сурогатни практики. Акцентира се върху това, че по този начин държавата не зачита правата и интересите на родените деца и създава реална опасност за тях. Прави се извод, че на фона на интереса към сурогатството и развитието на медицинската наука, тези случаи ще зачестяват. Докторантката приема, че интересите на детето и на всички участници в сурогатните отношения ще бъдат защитени в най-голяма степен, ако измежду трите основни нормативни подхода по отношение на законодателната рамка на сурогатството българският законодател избере разрешителния режим. Изтъква се, че рестриктивната политика ще предпостави търсенето на подобна услуга в друга държава. Това, от своя страна може да доведе до трафик на деца, злоупотреба с лични права и други нарушения. Нещо повече, докторантката предлага цялостен законопроект за изменение и допълнение на Семейния кодекс, чрез включване на нова глава „Сурогатно майчинство“. В основата на законопроекта са залегнали следните принципи: гестационно, алтруистично сурогатство; задължително изискване за генетична връзка между детето и поне единия от поръчващите; въвеждане на задължителни изисквания относно формата и съдържанието на споразумението за сурогатно майчинство; въвеждане на негово минимално съдържание; предварително одобрение на споразумението от съд; информирани съгласия на поръчващите родители и на сурогатната майка; определяне на произхода на роденото дете по силата на съдебното решение за одобрение на споразумението за сурогатство; въвеждане на изисквания към сурогатната майка и поръчващите родители; определяне на краен срок в споразумението за извършване на медицинската процедура; възможност на сурогатната майка да задържи детето; забрана за оспорване на произхода; принудително изпълнение на споразумението; забрана за участие на рекламни агенции и посредници. Разглеждат се двете възможности - от българското законодателство да се създаде позитивноправна уредба или изрична забранителна уредба. Изложението завършва с изводи относно най-добрите интереси на детето като основен принцип. Следва да се оцени положително становището на докторантката, че когато се изследва най-добрият интерес на детето, трябва да се търси баланс на принципа на истинността и принципа на стабилност.

В заключението са отразени основните изводи от реализираното изследване. Докторантката аргументира отговорите на поставените пред нея задачи и предлага своите научно-обосновани предложения за правната уредба на сурогатното майчинство у нас.

Оценка на научните и научно-приложните приноси

Представеният за защита дисертационен труд заслужава много висока обща оценка. Материалът е поднесен систематизирано, структурата на труда е в съответствие с предмета и целите на изследването, стилът е научно издържан, съчинението се чете леко. Изложението е преплетено с ключови решения на ЕСПЧ в областта на сурогатното майчинство, които в голяма степен обогатяват труда. *Най-добрият интерес на детето* е основното съображение, въз основа на което докторантката прави своите научни изводи, заема позиция по спорен въпрос или предлага начин за уреждане на сурогатството у нас. Извън съмнение е, че дисертацията е плод на сериозна научна работа, която разкрива способностите на докторантката за самостоятелни научни изследвания. Изведени са редица предложения *de lege ferenda*, някои от които също имат свое самостоятелно приносно значение.

Докторантката не се ограничава само да представи спорните тези в доктрината по определени въпроси, но взема аргументирано становище в подкрепа на една или друга теза. Като примери могат да бъдат посочени изводите на с. 249, където се аргументира тезата, че българският законодател се придържа към неутралния подход; с. 143, където се подкрепя тезата, че предмет на споразумението е не детето или родителските права върху него, а самата услуга по износването и раждането на

бебето; аргументиране на тезата за сурогатните споразумения като израз на свободата на договаряне и репродуктивната свобода (с. 154) и др.

Наред с изтъкнатите по-горе достойнства на дисертацията, някои от които със самостоятелно приносно значение, следва също да се отбележат следните нейни най-важни приносни моменти:

- Подробна съпоставка между сурогатното майчинство и осиновяването, аргументирана чрез анализ на разпоредби от Конвенцията за правата на детето, Хагската конвенция за защита на децата и сътрудничество в областта на международното осиновяване, както и Принципите за защита на правата на деца, родени чрез сурогатство („Веронски принципи“); в тази връзка изследване на предпоставките сурогатството да бъде съчетано с осиновяване, като средство за установяване на произход на детето по отношение на поръчващите родители (с. 38 - 43).
- Богато сравнителноправно проучване, включващо сполучливо подбрани дванадесет чужди законодателства с различен подход към сурогатството, както и ключови решения на съдебната практика. Съпоставка през призмата на най-добрия интерес на детето. Пълната характеристика на чуждестранното законодателство и съдебна практика ще бъде от полза на българския законодател за евентуално бъдещо уреждане на сурогатното майчинство у нас.
- Дефиниция на понятието „сурогатно майчинство“ и научна класификация на неговите видове в зависимост от различни критерии.
- Анализ на съдебната практика на ЕСПЧ в областта на сурогатното майчинство чрез най-знаковите му решения.
- Обосноваване на извода, че в България липсва абсолютна забрана на сурогатното майчинство.
- Предложение *de lege ferenda* за създаване на позитивна правна уредба на сурогатното майчинство в България чрез изрично и подробно установени нормативни предпоставки и изисквания относно формата и минималното съдържание на споразумението. Обосноваване на извода, че сурогатното майчинство у нас следва да бъде гестационно и алтруистично; задължително да е налице генетична връзка между детето и поне единия от поръчващите; съдът предварително да одобрява споразумението; произходът на роденото дете да се определи по силата на съдебното решение за одобрение на споразумението за сурогатство; да се въведат изисквания към сурогатната майка и поръчващите родители, да се въведе забрана за оспорване на произхода, забрана за участие на рекламни агенции и посредници.
- Предложение *de lege ferenda*, основен критерий за разрешаване на спорове, свързани с установяването на произход на дете, родено от сурогатно майчинство в чужбина, да е принципът за най-добрите интереси на детето.

Оценка на публикациите по дисертацията

Докторантката има 3 публикации, свързани с дисертационния труд на тема **„Произход и сурогатно майчинство. Проблеми и разрешения**”, както следва:

Николова, Й. За съществуването на право на възпроизводство и достъпа до асистирани репродуктивни технологии. Предизвикай правото! Електронно издание (ISSN 1314-7854), https://www.challengingthelaw.com/biopravo/za-sashtestvuvaneto-na-pravo-na-vazproizvostvo/, 12.03.2023 г.

Николова, Й. Сурогатното майчинство като предизвикателство пред българските съдилища. STUDIA IURIS, 2/2020, с. 80-94, (ISSN 2367-5314).

Николова, Й. Сурогатно майчинство и най-добрия интерес на детето. Сборник с доклади, представени на XII-та национална конференция на докторантите, постдокторантите и младите учени в областта на правните науки, организирана от Института за държавата и правото при Българската академия на науките през 2022 г., приета за печат през 2022 г. (под печат).

Чрез публикациите е осигурена възможност на научната общност да се запознае с основни тези от дисертационното изследване.

Критични бележки и препоръки

Към дисертационния труд могат да се отправят някои бележки и препоръки, които по никакъв начин не омаловажават неговата научна стойност.

Докторантката правилно приема, че сурогатното майчинство следва да се допуска по медицински причини. Струва ми се, че основанията следва да се посочат в Закона за здравето (ЗЗ), а в Семейния кодекс да има препращане към него. В този смисъл, ал. 4 на предло́жения нов член 73а от Семейния кодекс следва да съдържа именно такова препращане, но не и посочване на характера на медицинската причина. Без препращане, може да възникнат въпроси, свързани с доказването на репродуктивните проблеми като условие за възникване на правото по чл. 73а от предло́жения законопроект, както и с характера на медицинските причини – временни или постоянни, обратими или необратими и т.н. Поради това смятам, че уредбата на медицинските предпоставки следва да се съсредоточи само в един нормативен акт, за да бъде изчерпателна и да не се налага медицинските специфики да се разкриват чрез съвместното тълкуване на СК и ЗЗ.

Представеният ЗИД на СК признава правото на сурогатната майка да оспори майчинството в шестмесечен срок. Смятам, че за да не остане детето без произход от майка, законът следва да задължи оспорващата да предяви в условията на обективно съединяване иск за установяване на майчинство. Така тя ще следва да докаже, че поради нарушения в медицинската процедура, детето е заченато с нейна яйцеклетка - с други думи, на практика е налице не гестационно, а забраненото традиционно сурогатство и сурогатната майка е биологичната и генетична майка на детето.

Докторантката аргументирано и с основание подкрепя тезата, че сурогатното майчинство следва да бъде утвърдено в България. Приема, че произходът следва да се определи със съдебното решение за одобрение на споразумението за сурогатство в полза на поръчващата двойка, като то подлежи на принудително изпълнение. Когато систематизира своите виждания по основните характеристики на разрешителния режим *de lege ferenda* у нас, докторантката приема, че на сурогатната майка следва да бъде признато правото да задържи детето (с. 264). В предло́жения ЗИД на СК се урежда само правото на сурогатната майка да оспори майчинството. То обаче не се припокрива с правото й да задържи детето по начина, по който това право е уредено в разгледаните от докторантката чужди законодателства. Следва да се отбележи, че поначало правото да задържи детето е признато на сурогатната майка от тези юрисдикции, които не допускат директно признаване на произход (т.е. сурогатната майка е законната майка на детето при раждането му) и които не уреждат неговото принудително изпълнение. Както правилно отбелязва самата докторантка на с. 166, *„ ...Ако съответното законодателство е установило произход в полза на поръчващата двойка, то сурогатната майка няма да има правно основание да задържи детето и може да се касае до отвличането му, в която хипотеза държавата ще има правомощия принудително да го върне на възлагащите лица.“* Независимо от казаното дотук, намирам представените основни характеристики на предложената *de lege ferenda* уредба за удачни. С формулираното от докторантката право да се оспори майчинството се постига справедлив баланс между правата на участниците в сурогатните отношения – ако детето е генетически чуждо на сурогатната майка, тя не разполага с правен механизъм да задържи детето. В противен случай, на нейно разположение е правен способ да оспори майчинството. Над всичко следва да са интересите на детето.

6. Заключение

Представеният научен труд отговаря на изискванията на Закона за развитието на академичния състав в Република България, на Правилника за прилагане на Закона за развитието на академичния състав в Република България поради което **убедено изразявам моето положително становище** и предлагам на членовете на научното жури също **да гласуват положително** за придобиване на образователната и научна степен „доктор" от **Йорданка Тодорова Николова.**

Член на научното жури:

доц. д-р Цветалина Петкова
04.08.2024 г.

OPINION
from Associate Professor Dr. Tsvetalina Petkova,
Lecturer in Family and Inheritance Law at New Bulgarian University,

appointed by Order of the Director of the Institute for the State and Law of the Bulgarian Academy of Sciences (BAS) No. RD-09-38/05.06.2024,
as a **member of the scientific jury for the evaluation of the dissertation**
for obtaining the educational and scientific degree "Doctor" by Yordanka Todorova Nikolova - a part-time doctoral candidate in the Section of Civil Law Sciences at the Institute for the State and Law of BAS, specializing in "Civil and Family Law," professional field 3.6. Law, area of higher education 3. Social, Economic, and Legal Sciences, on the topic: "**Origin and Surrogacy. Problems and Solutions."**

Biographical Data of the PhD Candidate

Yordanka Todorova Nikolova completed her higher legal education at Sofia University "St. Kliment Ohridski," specializing in "Law" in 2017. In the following year, she obtained her legal qualification. She was enrolled as a part-time doctoral candidate in the doctoral program "Civil and Family Law" by Order of the Director of the Institute for State and Law No. RD-09-59/26.07.2018. She was discharged with the right to defend her dissertation as of 22.02.2023 by Order of the Director of the Institute for the State and Law No. RD-09-18/27.02.2023. The dissertation titled **"Origin and Surrogacy. Problems and Solutions**" was discussed and recommended for public defense at a meeting of the Civil Law Sciences Section of the Institute for the State and Law at BAS on 21.05.2024.

General Characteristics of the Dissertation

The dissertation "**Origin and Surrogacy. Problems and Solutions**" is in 307 pages, including a bibliography, with 599 footnotes. The bibliography contains 33 sources in Cyrillic (textbooks and articles/studies in collections) and 168 in Latin script. In accordance with the requirements of Art. 27, para. 2 of the Regulation on the Development of the Academic Staff in the Republic of Bulgaria, the dissertation includes: a title page, table of contents, list of abbreviations, introduction, four chapters, conclusion, and bibliography. Each chapter is structured into titled sections and subsections. A declaration of originality is provided.

The dissertation is dedicated to surrogacy. The relevance of the research is beyond any doubt. The importance of the research is underscored by the evolution of societal relations, the growing reproductive challenges worldwide, and advancements in medical science. These factors justify, in certain cases and under specific conditions, the abandonment of the fundamental legal principle that establishes maternity based on the fact of birth, and the introduction of a new method for determining maternity through a valid and legally recognized surrogacy agreement.

The different ways in which jurisdictions address surrogacy—whether through prohibitive, permissive, or neutral approaches—and the lack of legal regulation of this phenomenon in our country, further underscore the need for research, analysis, and summary of its essential characteristics. The work under consideration not only tackles this important task but also, based on conclusions drawn from foreign experience and case law, discusses the possibility of regulating surrogacy within Bulgarian legislation. It also proposes the main characteristics of its future regulation in our country. Based on the above findings, it can be reasonably concluded that the **dissertation fills a significant gap in Bulgarian legal literature**, as there is a lack of a comprehensive and in-depth scholarly monographic study on the manifestation and legal consequences of the surrogacy phenomenon.

The introduction outlines the subject, objectives, and methods of the research.

Chapter One: Surrogacy – Definition, Characteristics, and Types. Problems begins with a historical overview of assisted reproduction methods and surrogacy, citing rules from the Code of Hammurabi and examples from the Bible, indicating that surrogacy has been practiced since ancient times.[2]

[2] Surrogacy, as a means of fulfilling the fundamental human desire for the continuation of lineage, is also reflected in literary art. It is a central theme in Margaret Atwood's world-renowned 1985 dystopian novel The Handmaid's Tale, which has received numerous literary awards. During the ritual in which conception occurs for the surrogate mother,

The dissertation explores definitions in the theory of surrogacy, highlighting that some authors emphasize the type of medical procedure used, others focus on the participants in the procedure, some address the legal aspects, and contemporary definitions derive from the concept of the surrogate mother. The conclusion is that a unified definition of "surrogacy" is lacking. A definition is proposed that addresses the primary issue related to establishing parentage.

The dissertation further describes the main categories of individuals involved in surrogacy relationships. It concludes that the surrogate mother is the biological mother of the child. Other participants include the "commissioning parents" and the child. The types of surrogacy are categorized based on genetic links between the child and the commissioning parents; genetic links between the surrogate mother and the child; whether the surrogate mother is compensated; reasons for resorting to surrogacy; and jurisdictions involved. It is revealed that when different jurisdictions are involved, the scenario includes leaving one country (which does not have surrogacy regulations or bans it) and traveling to another to access and use assisted reproductive methods ("reproductive tourism"). A jurisdictional conflict arises because of the collision between the laws of the two jurisdictions and legal disputes over the applicable law regarding the procedure's consequences and the determination of the child's parentage.

Family law and international private law issues in surrogacy are being discussed. It is clarified the difference between genetic and biological parents. It is correctly noted that the biological (or birth) mother of the child is the surrogate mother, who, in the case of gestational surrogacy, is not the genetic mother—meaning the child will not carry her genetic traits but those of the commissioning parents or a donor. Issues related to determining the legal parent in surrogacy are examined.

A significant analysis is provided on international surrogacy, which is increasingly common when multiple jurisdictions are involved. This raises questions about international private law, including applicable law and the mutual recognition and enforcement of acts and decisions. It is concluded that the non-recognition of the legal relationship between the commissioning parents and the child can lead to both permanent and temporary separation. It is noted that it is possible for the same person to be established with different parentages in different countries, resulting in multiple birth certificates for the same child—a case the author has analyzed in her publication "Surrogacy as a Challenge to Bulgarian Courts," STUDIA IURIS, 2/2020.

A successful comparison is made between surrogacy and adoption, which contributes to the field. The dissertation. Intention is considered as a legal basis for establishing parentage. It is argued that when it comes to surrogacy, the intention of the commissioning parents should be sufficient for recognizing the parentage of the child born to them. The trend in legislation is noted to place increasing importance on social rather than biological aspects of parentage. The dissertation observes that no international standards have yet been developed to outline how to determine the parentage of a child in the context of surrogacy. At the same time, it emphasizes the growing need for an international instrument on surrogacy issues, to which states could opt to accede.

Chapter Two, "Permissive regimes and Surrogacy Agreements," analyzes the legislation that permits surrogacy. The chapter presents the laws of countries that adopt different approaches: the tolerant approach (United Kingdom), the regulatory approach (Greece, South Africa, India, Thailand), and the free-market approach (Ukraine, Georgia, Russia, USA). Each legal framework is examined in terms of the **legal regulation of surrogacy** (whether there is a state body overseeing compliance; which type of surrogacy is legally regulated—altruistic or commercial; what payments are allowed to benefit the surrogate mother), **surrogacy agreements** (specific requirements for the parties; specific requirements for the form of the agreement; whether agreements are enforceable; whether there are specific provisions regarding the rights of the child born through surrogacy), **the origin of the child** (how it is determined, who is considered the

---

Genesis 39:1-3 is cited: "And when Rachel saw that she bore Jacob no children, Rachel envied her sister and said to Jacob, 'Give me children, or else I die!' And Jacob's anger was kindled against Rachel, and he said, 'Am I in the place of God, who hath withheld from thee the fruit of the womb?' And she said, '**Behold my maid Valah, go in unto her; and she shall bear upon my knees, that I may also have children by her.**'"

child's parents at birth, who holds the parental rights at the moment of birth, whether it is documented that the child was born through surrogacy, how the "transfer" of origin and parental rights to the commissioning parents is managed, the procedure—judicial or administrative, and in case of a dispute between the parties, who resolves it and based on what criteria), and **other specifics** (whether the involvement of third parties—agencies and intermediaries—is permissible; whether criminalization of acts related to surrogacy is provided for, and for which persons; whether specific legal norms for international surrogacy are in place); and other peculiarities of the relevant legislation.

The selection of legislation is not random. It aims to present and analyze the regulatory regime for surrogacy in countries with significantly different economic and social development, highlighting provisions that most effectively protect the best interests of the child and respect the rights of the parties involved in surrogacy arrangements. These serve as a guide for developing an adequate national legal framework, which the doctoral candidate presents in Chapter Four.

Attention is drawn to the legislation in the United Kingdom, where no surrogacy agreement can be forcibly enforced—meaning the surrogate mother cannot be compelled to hand over the child to the commissioning parents. The significance of this provision, established not only to protect the surrogate mother but also in the best interests of the child, is emphasized. The surrogate mother's right to keep the child is also seen as a means of protecting the child's best interests. Judicial practice is analyzed, and the paramount importance of the child's best interests is underscored. The conclusion is made that these best interests necessitate a broad interpretation of legal requirements, allowing the recognition of the child's origin in the widest possible terms. The legal framework in Russia is criticized, where the rights and interests of the child are not mentioned in the law, and the child's fate is entirely dependent on whether or not the surrogate mother agrees to hand over the child to the commissioning parents (p. 126).

Throughout the chapter and the entire study, *the best interests of the child* are a consistent thread, serving as the foundation for the analysis and reasoning on the issues raised. The doctoral candidate examines different legislations and case law primarily from the perspective of the child's interests, which approach deserves high praise.

The doctoral candidate bases her reflections on one of the most controversial aspects of surrogacy, namely the fact that money may change hands in connection with the birth of a child. Attention is also given to the commodification of the child and the surrogate mother. Various views in the doctrine regarding the nature of the contract are considered, as well as the content of the agreement. The conclusion is reached that exploitation of the surrogate mother arises not from carrying the child, but rather if she is not fairly compensated for her services. The complexity of the surrogacy phenomenon is highlighted, with the intricate social, ethical, moral, and legal issues associated with it being discussed. The two possible views on surrogacy agreements are also considered: that they are void due to conflict with public morals and the legal prohibition on child sale, or due to a defect in consent; and the opposing view, that surrogacy agreements represent an expression of contractual freedom and reproductive autonomy. The perspective that surrogacy is a natural extension of reproductive freedom and personal autonomy for women is presented. An analogy with the right to euthanasia, regulated in four EU countries, is also drawn. The surrogacy agreement is compared with the right to abortion, enriching the dissertation by clarifying the nature of surrogacy through this comparison.

The conclusion is made that surrogacy agreements are special type of contracts with a unique subject matter. The issue of the enforceability of surrogacy agreements and the surrogate mother's right to abortion is examined in detail. The prevailing view in doctrine, that they should not be enforceable, is shared. Emphasis is placed on the fact that even without a genetic connection between the child and the surrogate mother, a strong biological bond is formed during pregnancy that cannot be easily severed. This highlights a central issue related to the rights of the parties in surrogacy—the conflict between the commissioning parents' right to receive the child to raise as their own and the biological mother's right to keep it. The doctoral candidate concludes that there is no straightforward answer to this question but stresses that from the perspective of the child's best interests, each national jurisdiction should determine the limits of the parties' freedom. It must be ensured that the child will not be left without established parentage or deprived of daily parental care. The doctoral candidate finds it generally correct to conclude that surrogacy contracts

should be considered valid but not enforceable when obligations involve fundamental human rights. The determination of parentage as a legal consequence of the surrogacy agreement is further explored. The doctoral candidate argues that the effect of a surrogacy agreement should be direct. In this context, it is emphasized that giving the surrogate mother the status of the child's sole legal mother at birth poses risks to the child and contradicts its best interests. The doctoral candidate bases this on the common scenario where the surrogate mother fulfills her obligation and hands over the child to the commissioning couple. The absence of direct action of the contract temporarily leaves the child's fate in the hands of a person who does not wish to care for the child because she has undertaken to relinquish it.

In conclusion, the following findings are made: surrogacy is considered a method of assisted reproduction; it is established in protection of the traditional family; the aim is to manage surrogacy as a form of medical tourism; specific criteria are set for the suitability of women wishing to become surrogate mothers; preference is given to altruistic over commercial surrogacy and to gestational over traditional surrogacy; surrogacy agreements are a unifying element of all regulatory regimes and represent a valid and legally consequential contract; the trend in the development of legislation is the creation of increasingly detailed and comprehensive legal frameworks; the trend in the development of legislation increasingly recognizes the need for a judicial body to approve the surrogacy agreement before it is executed by the parties; jurisdictions primarily give the agreement direct legal effect concerning parentage; more and more jurisdictions require an additional genetic link between the child and the commissioning parents; the best interests of the child are from great importance; intermediaries and agencies are gradually being eliminated, and overall, the development of surrogacy legislation is moving in a favorable direction.

Chapter Three is titled "**Prohibitive Regimes. The Best Interests of the Child**". It examines the regulations concerning surrogacy in France, Germany, and Singapore. In the legislation of these countries, surrogacy is portrayed as a negative phenomenon that threatens both public interest and individual rights. Consequently, laws are enacted to criminalize actions that violate the prohibition of surrogacy. The analysis of these prohibitive legislations leads the doctoral candidate to conclude that efforts are being made to address the consequences of surrogacy, with this trend initially being driven not by national legislator but by the court practice. The importance of the European Court of Human Rights (ECHR) case law for national courts is recognized, as it relies on the provisions of the Convention on the Rights of the Child, particularly prioritizing the best interests of the child in resolving specific disputes. Based on the analysis of specific cases, the doctoral candidate concludes that individual interests are often prioritized over public interest.
The dissertation goes on to present key cases from the ECHR related to surrogacy, including *Mennesson v. France, Labassee v. France, Foulon and Bouvet v. France, Laborie v. France, Paradiso and Campanelli v. Italy, and Valdís Jölnisdóttir and others v. Iceland*. The conclusion drawn from the analysis of ECHR case law is that the court respects national-level decisions to prohibit or allow surrogacy agreements and supports the view that the prohibition of surrogacy should not violate the recognized rights of the child, even if the child was born through an illegal practice. The principle that the best interests of the child can override public interest and policy considerations regarding surrogacy is emphasized. The doctoral candidate cites the opinion of the Committee on the Rights of the Child in Comment No. 14, which states that the rights of the individual child take precedence over abstract public interest. Further in the discussion, the doctoral candidate addresses a particularly important issue: the existence of *de facto* family life as grounds for protection in cases where there is no genetic link between the child and the intended parents. I suggest that validating and affirming this basis is significant not only in the context of surrogacy. Bulgarian legislator and, more importantly, judicial practice should adopt this approach when considering the best interests of the child in cases where a biological parent challenges the recognition of parenthood (especially in cases within the time frame specified in § 4 of the transitional provisions of the Family Code Amendment Act (Government Gazette No. 103/2020)).

Chapter Four explores the development of the legal regulation of surrogacy in Bulgaria. After clarifying some key concepts related to parentage, the doctoral candidate presents the unsuccessful legislative initiative to legalize surrogacy as a method of assisted reproduction in Bulgaria. The candidate reviews Draft Bill No. 154-01-84/29.07.2011, which is assessed as imperfect but a good initial attempt to create a general legal framework for surrogacy in Bulgaria. The public's reaction to the bill and the reasons

why it did not become part of the objective law are examined. The doctoral candidate also considers whether Bulgaria adopts a neutral approach to surrogacy or explicitly prohibits it. Analyzing both perspectives, the candidate argues that Bulgarian legislator adhere to a neutral approach, justifiably rejecting the application of Article 192a of the Penal Code to surrogacy by analogy. Further, the dissertation criticizes the lack of legal regulation of surrogacy in Bulgaria, noting that surrogacy is practiced not only in Bulgaria by Bulgarian citizens but also by Bulgarians abroad. Public statements by participants in such surrogacy practices are cited, emphasizing that the state fails to respect the rights and interests of children born through surrogacy, thereby creating real danger for them. The doctoral candidate concludes that given the interest in surrogacy and the advancement of medical science, such cases will increase. The candidate believes that the interests of the child and all participants in surrogacy arrangements will be best protected if Bulgarian legislator choose a permissive regime among the three main regulatory approaches to surrogacy legislation. The argument is made that a restrictive policy will lead to seeking such services in other countries, which could result in child trafficking, abuse of personal rights, and other violations. Furthermore, the doctoral candidate proposes a comprehensive draft bill to amend and supplement the Family Code by including a new chapter on "Surrogacy." The proposed bill is based on the following principles: gestational, altruistic surrogacy; a mandatory requirement for a genetic link between the child and at least one of the intended parents; mandatory requirements regarding the form and content of the surrogacy agreement; the introduction of minimum content requirements; prior judicial approval of the agreement; informed consent from the intended parents and the surrogate mother; the determination of the child's parentage based on the court decision approving the surrogacy agreement; requirements for the surrogate mother and intended parents; determination a deadline for the medical procedure to take place, written in the agreement; the possibility for the surrogate mother to keep the child for herself; a ban on challenging parentage; enforcement of the agreement; and a ban on the involvement of advertising agencies and intermediaries.
The dissertation discusses the two possible approaches: creating a positive legal framework or an explicit prohibition in Bulgarian law. The discussion concludes with reflections on the best interests of the child as a fundamental principle. The doctoral candidate's position that when considering the best interests of the child, a balance must be sought between the principle of truth and the principle of stability should be positively assessed.

The conclusion summarizes the main findings of the research. The doctoral candidate provides well-argued answers to the questions posed and offers scientifically grounded proposals for the legal regulation of surrogacy in Bulgaria.

Evaluation of the Scientific and Applied Contributions

The dissertation submitted for defense deserves a very high overall evaluation. The material is presented systematically, the structure aligns with the subject and objectives of the research, the style is scientifically sound, and the writing is easy to read. The exposition is interwoven with key decisions of the European Court of Human Rights (ECHR) in the area of surrogacy, which significantly enriches the work. *The best interests of the child* are the primary consideration upon which the doctoral candidate bases her scientific conclusions, takes a stance on contentious issues, or proposes ways to regulate surrogacy in Bulgaria. There is no doubt that the dissertation is the result of serious scientific work, revealing the candidate's ability to conduct independent scientific research. Several *de lege ferenda* proposals are made, some of which have their own independent contributory significance.

The doctoral candidate does not limit herself to merely presenting the contentious theses in the doctrine on certain issues but takes a well-argued position in support of one thesis or another. Examples include the conclusions on page 249, where the thesis is argued that the Bulgarian legislator adheres to a neutral approach; on page 143, where the thesis is supported that the subject of the agreement is not the child or parental rights over the child, but the service of carrying and delivering the baby; the argumentation of the thesis on surrogacy agreements as an expression of freedom of contract and reproductive freedom (p. 154), and others.

Along with the aforementioned merits of the dissertation, some of which have independent contributory significance, the following are the most important contributions:

- A detailed comparison between surrogacy and adoption, argued through an analysis of the provisions of the Convention on the Rights of the Child, the Hague Convention on Protection of Children and Cooperation in Respect of Intercountry Adoption, as well as the Principles for the Protection of the Rights of Children Born through Surrogacy (the "Verona Principles"); in this context, the conditions under which surrogacy can be combined with adoption as a means of establishing the parentage of the child concerning the intended parents are explored (pp. 38-43).
- A rich comparative legal study, including a well-chosen selection of twelve foreign legal systems with different approaches to surrogacy, as well as key judicial decisions. The comparison is made through the lens of the best interests of the child. The comprehensive characterization of foreign legislation and judicial practice will be beneficial to the Bulgarian legislator for potentially future regulation of surrogacy in Bulgaria.
- Definition of the concept of "surrogacy" and a scientific classification of its types based on various criteria.
- Analysis of the ECHR's case law in the area of surrogacy through its most significant decisions.
- Justification of the conclusion that there is no absolute prohibition of surrogacy in Bulgaria.
- A *de lege ferenda* proposal for the creation of a positive legal framework for surrogacy in Bulgaria through explicitly and comprehensively established normative prerequisites and requirements regarding the form and minimum content of the agreement. The conclusion is justified that surrogacy in Bulgaria should be gestational and altruistic; there must be a genetic link between the child and at least one of the intended parents; the court must approve the agreement in advance; the parentage of the child born through surrogacy should be determined by the court decision approving the surrogacy agreement; requirements should be introduced for the surrogate mother and the intended parents; a prohibition on challenging the parentage, and a ban on the involvement of advertising agencies and intermediaries.
- A *de lege ferenda proposal* that the primary criterion for resolving disputes related to establishing the parentage of a child born through surrogacy abroad should be the principle of the best interests of the child.

Evaluation of Publications Related to the Dissertation

The doctoral candidate has three publications related to her dissertation on the topic "**Origin and Surrogacy. Problems and Solutions**," as follows:

Nikolova, Y. "On the Existence of a Right to Reproduction and Access to Assisted Reproductive Technologies." Challenging the Law! Electronic Edition (ISSN 1314-7854), https://www.challengingthelaw.com/biopravo/za-sashtestvuvaneto-na-pravo-na-vazproizvostvo/, March 12, 2023.

Nikolova, Y. "Surrogacy as a Challenge for Bulgarian Courts." STUDIA IURIS, 2/2020, pp. 80-94 (ISSN 2367-5314).

Nikolova, Y. "Surrogacy and the Best Interests of the Child." Proceedings of the XII National Conference of Doctoral Students, Postdoctoral Researchers, and Young Scholars in Legal Sciences, organized by the Institute for State and Law at the Bulgarian Academy of Sciences in 2022, accepted for publication in 2022 (in press).

Through these publications, the scientific community has been given the opportunity to become acquainted with key theses from the dissertation research.

Critical Comments and Recommendations

A few critical notes and recommendations can be made, which do not detract the dissertation from its scientific merit.

The doctoral candidate correctly argues that surrogacy should be permitted for medical reasons. However, it seems that these reasons should be specified in the Health Act, with a reference in the Family Code to this act. In this regard, paragraph 4 of the proposed new Article 73a in the Family Code should include such a reference without specifying the nature of the medical reason. Without this reference, issues may arise regarding the proof of reproductive problems as a condition for the right under Article 73a of the proposed bill, as well as the nature of the medical reasons—whether they are temporary or permanent, reversible or irreversible, etc. Therefore, it is advisable that the regulation of medical prerequisites be concentrated in a single normative act to be comprehensive and avoid the need for joint interpretation of the Family Code and the Health Act.

The proposed amendment to the Family Code recognizes the surrogate mother's right to contest maternity within six months. To ensure that the child does not remain without a recognized mother, the law should require the contesting party to file a claim for the establishment of maternity. This would necessitate proving that, due to errors in the medical procedure, the child was conceived with the surrogate mother's egg—in other words, that traditional surrogacy, which is prohibited, has occurred, making the surrogate mother the biological and genetic mother of the child.

The doctoral candidate rightly supports the thesis that surrogacy should be established in Bulgaria. She suggests that parentage should be determined by a court decision approving the surrogacy agreement in favor of the commissioning couple and that this decision should be enforceable. When outlining her views on the main characteristics of a permissive regime de lege ferenda, the candidate suggests that the surrogate mother should be granted the right to keep the child (p. 264). However, the proposed amendment to the Family Code only addresses the surrogate mother's right to contest maternity. This does not overlap with her right to keep the child as provided in the foreign legislations examined by the candidate. It should be noted that the right to keep the child is generally recognized in jurisdictions that do not allow direct recognition of parentage (i.e., where the surrogate mother is legally considered the mother at birth) and which do not regulate its enforcement. As the candidate correctly notes on p. 166, "*If the relevant legislation has established parentage in favor of the commissioning couple, the surrogate mother will not have a legal basis to keep the child and it may be considered abduction, in which case the state will have the authority to forcibly return the child to the commissioning parties*." Despite these observations, the core characteristics of the proposed *de lege ferenda* regulation appear to be appropriate. The candidate's formulation of the right to contest maternity achieves a fair balance between the rights of participants in surrogacy arrangements—if the child is genetically unrelated to the surrogate mother, she does not have a legal mechanism to keep the child. Conversely, she has a legal means to contest maternity if applicable. Above all, the best interests of the child should be a paramount.

6. Conclusion

The presented scientific work meets the requirements of the Law on the Development of the Academic Staff in the Republic of Bulgaria and the Regulations for the Implementation of this Law, therefore, I confidently express **my positive opinion** and recommend that the members of the scientific jury **also vote positively** for granting the educational and scientific degree of "Doctor" to **Yordanka Todorova Nikolova**.

Member of the Scientific Jury:

Assoc. Prof. Dr. Tsvetallina Petkova
August 4, 2024